

Istoria unei cărți de cult cu multiple valențe poetice: *Triodul*

Maria GIOSANU

Parmi les anciens livres de l'église, important pour le recherche d'évolution de la langue roumaine littéraire- on comte le Triod. C'est un livre d'office dont contenu poétique le range parmi les livres liturgiques très difficiles à être traduits. Le difficultes ont été d'ordre theologique-dogmatique et musical. C'est pourquoi il a été traduit en roumain assez tard, seulement au XVIII-ième siècle. Indispensable pour offices de la période du Triode, l'une des tierces pars de l'année liturgique de l'église orthodoxe, le livre a été traduit plusieurs fois pendant la seconde moitié du XVIII-ième siècle. Fruit d'une prolongée et complexe évolution, qui a duré à peus près neuf siècles, l'époque d'or de la créativité byzantine, le Triode a connu un large circulation dans l'espace oriental.

Între cărțile vechi românești ce prezintă interes pentru cercetarea filologică se numără și *Triodul*, una din principalele cărți de strană în cultul ortodox ce a avut de-a lungul timpului o largă circulație sub formă manuscrisă și, ulterior, tipărită în tot spațiul românesc. Carte de strană, indispensabilă în timpul Postului Mare, înregistrează cele mai multe ediții în secolul al XVIII-lea, acest fapt mărturisind importanța ei pentru desfășurarea cultului.

I. Ce este *Triodul*?

Este o carte bisericească ce cuprinde textul cîntărilor și tipicul slujbelor divine din cea mai profundă perioadă a anului liturgic, perioada *Triodului*¹. Titlul derivă din însăși structura cărții, respectiv a canonului imnografic compus din *trei cîntări, ode* (< gr. *τριόδιον*). Actuala formă a cărții este rodul unei îndelungate și complexe evoluții care s-a întins pe o perioadă de aproximativ nouă secole, epoca de aur a creativității bizantine, reprezentată de melozi și poeți cu nume sonore în tradiția imnografică a Bizanțului de odinioară. Textul este structurat în două părți distincte, tipicul și imnografia care are în plus lecturi biblice și patristice. Între tipic și partea imnografică există o perfectă întrepătrundere, ambele fiind marcate de un profund caracter mistagogic, dată fiind tematica comună: pregătirea în vederea înțîlnirii tainice cu Hristos cel Înviat.

¹ *Triodul* cuprinde cele zece săptămîni dinaintea Duminicii Învierii Domnului, începînd cu Duminica Vameșului și a Fariseului.

Pentru a urmări evoluția *Triodului* în timp, este necesar să facem cîteva referiri la cultul liturgic al Bisericii primare (secolul al II-lea), epocă în care *Triodul* se afla într-o fază embrionară, cînd persecuțiile împotriva creștinilor erau o realitate cotidiană, iar ziua Învierii, intim legată de Euharistie, era singura sărbătoare bine definită. Cultul creștin, expresie a sentimentului religios, în forma sa inițială, consta în rugăciuni, lecturi biblice și recitarea psalmilor, preluat din cultul iudaic. Desfășurarea limitată a cultului era o consecință a condiției de *religio illicita* a creștinismului pînă la anul 313². După anul 330, cînd cultul capătă consistență și organizare, se stabilește *Săptămîna Mare*, sau *Săptămîna Patimilor* precizîndu-se diferențiat conținutul liturgic al fiecărei zile³.

Creația imnografică bizantină își are obîrșia în poezia siriacă și prin aceasta în poezia semitică, mai exact în psalmi, care, pentru mesajul mesianic conținut și bogăția de expresivitate, au fost acceptați fără rezerve în cultul liturgic al Bisericii. În a doua jumătate a secolului al IV-lea ia naștere cîntarea antifonică, cînd se poate vorbi de primele creații imnografice, care se manifestă întîi mai timid, apoi cu deosebită ampoloare. În secolul următor, ele au fost promovate în cult cu o selecție foarte strictă, deoarece imnul⁴ era înainte de toate o modalitate eficientă de stăvilire a ereziilor vremii, ce provoca tulburare în viața Bisericii.

Procesul elaborării conținutului *Triodului*, început odată cu introducerea articulațiilor fundamentale ale ciclului liturgic (imnurile–tropare și imnurile–condace alcătuite de Roman Melodul și alți poeți bizantini pentru principalele praznice și mai ales pentru *Săptămîna Mare* și ciclul lecturilor biblice⁵), s-a extins pe o perioadă foarte mare de timp, între secolele al V-lea și al XIV-lea. De-a lungul timpului și-a îmbogățit forma și conținutul, actuala structură pursfind în sine urmele principalelor faze ale formării ciclului liturgic mobil care sănătății ale îndelungatei istorii a cultului bizantin. În secolul al XII-lea la Constantinopol s-a definitivat actuala formă a *Triodului*.

În ceea ce privește centrele de elaborare a textului *Triodului*, s-a stabilit că cele două metropole ale lumii creștine, Ierusalimul și Constantinopolul, și-au adus contribuția și geniul propriu, introducînd elemente specifice a căror sinteză este evidentă atît în partea imnografică cît și în cea tipiconală a *Triodului* de astăzi; sănătății prezente fastul și strălucirea solemnă cu care erau celebrate marile sărbători la Sfînta Sofia din Constantinopol, dar și caracterul austera, penitențial, potrivit ascetismului monahal palestinian și egiptean ce accentuau lectura psalmilor în detrimentul cîntării fastuoase.

² Ion Rămureanu, *Istoria Bisericii Universale*, vol. I, 2004, p. 101.

³ Makarios Simonopetritul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, 2000, p. 19.

⁴ Pentru explicarea termenilor cu care operează imnografia, vezi Petre Vintilescu, *Poezia imnografică*, 1937, p. 104.

⁵ Constantin Strugariu, *Imnografiile Triodului*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-7, 1977, p. 27.

În unanimitate, cercetătorii⁶ sînt de părere că *Triodul* este o sinteză a trei redacții: redacția palestiniană, redacția constantinopolitană – studită și redacția constantinopolitană – nestudită.

a) Redacția palestiniană

Lavra Sfîntului Sava cel Sfințit (+532) de lîngă Ierusalim rămîne în istoria creației liturgice ca loc al elaborării tipicului, sistemului de reguli ascetice și disciplinare ale Bisericii, timp de aproape un secol. În perioada ierusalimiteană, imnografi au fost preocupăți de compunerea pieselor poetice pentru *Săptămîna Patimilor*, imnografia îmbogățindu-se cu o nouă specie, canonul (< gr. *kanón*)⁷ formă dezvoltată a poemului, alcătuită din două, trei, patru sau nouă ode. Raportul dintre odă și canon este aidoma celui dintre poem și epopee.

Autorul *canonului* din *Săptămîna Patimilor* este Sofronie, patriarhul Ierusalimului, însă *canonul* este apanajul melozilor de primă mărime ai școlii imnografice savaite: Andrei Cretanul (+726), autorul *Canonului cel mare*, cîntat fragmentar în prima săptămînă din *Postul Mare* și integral în săptămînă a V-a, Ioan din Damasc, Cozma din Maiuma, Andrei Pilos.

b) Redacția constantinopolitană studită

Centrul de greutate al creației imografice se mută în secolul al IX-lea la Constantinopol, în mănăstirea Studion, cînd biruința Bisericii asupra iconoclasmului aduce cu sine o nouă revîrsare de imne. Activitatea de creație din acest centru de spiritualitate este inițiată și îndrumată de Teodor Studitul, căruia î se atribuie paternitatea canonului triodic ce a dat de fapt și numele *Triodului*. Iosif Studitul, numit și Mărturisitorul (830), compune canonul din *Duminica Fiului risipitor* și tetraodele din patru sîmbete ale *Postului Mare*. Alături de acești imnografi studiți, mai amintim pe Nicolaie Mărturisitorul, Clement și Ciprian, din același centru de spiritualitate.

c) Redacția constantinopolitană nestudită

Activitatea creativă imnografică din Constantinopol, ce s-a desfășurat în secolele al IX-lea și al X-lea, nu se limitează doar la grupul studiilor. În aceeași epocă, la Constantinopol, au trăit personalități care au îmbogățit corpusul cîntărilor triodice prin piese valoroase, lipsite însă de caracterul sistematic al poeziei de proveniență studită. Merită să fie amintită aici monahia Cassiana (Cassia)⁸ căreia î datorăm creații poetice de o tulburătoare frumusețe și profunzime mistică ce trădează un caracter energetic și sensibil în același timp, ca de pildă imnul-slavă *Doamne, femeia*.

Ultima fază a elaborării textului triodic se situează între secolele al X-lea și al XII-lea, cînd se adaugă printre altele luminînde⁹, creații ale împăratului bizantin

⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁷ Petre Vintilescu, *op. cit.*, p. 91.

⁸ Pentru această informație vezi Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, 1980, p. 14.

⁹ Luminînde sunt o categorie de stihuri izolate care se cîntă la Utrenie înapoi de Laude. Se numesc astfel pentru că în vechime se cîntau în momentul în care începea să se lumineze de ziua.

Constantin Porfirogenetul. La sfîrșitul secolului al XII-lea, textul capătă o formă asemănătoare celei de astăzi nemaicunoscind modificări majore, ci doar unele adăosuri, de pildă în secolul al XIV-lea, epoca marilor dispute isihaste, este introdus *Sinaxarul* care comentează principalele momente ale *Triodului*, autor fiind Nichifor Calist Xantopol.

Cu toate că avea un profil bine conturat, multă vreme a făcut parte dintr-un corpus de imne intitulat *Tropologhion*,¹⁰ termen specific perioadei în care colecția de imne se mărginea numai la tropare. Nu se știe exact momentul când *Triodul* a constituit o carte separată de *Tropologhion*. Cu timpul s-au adăugat cîntările lungi și bogate, dictate de succesiunea sărbătorilor anului liturgic, de pildă odele lui Roman Melodul. Primele ediții slavone ale cărții, apărute în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, au titlul *Triodul-Penticostar*. *Penticostarul* este perioada anului liturgic care urmează *Triodului* și care se încheie la *Rusalii*. În vechime *Penticostarul* începea de la *Florii*, imnologia perioadei cuprinse între *Florii* și *Cincizecime* constituind o prelungire a celei din *Postul Mare*. Datorită structurii imnelor pe care le conține *Penticostarul* este întîlnit în epoca veche și sub numele de *Triod înflorit*.

II. Circulația cărții în spațiul răsăritean

Izvadite în Bizanțul de odinioară, de care cultura românească este profund legată, cărțile liturgice ce poartă girul Părintilor Bisericii, sub formă de copii scrise de mână, ajung în Țările Române, urmînd o traectorie destul de anevoioasă, încă din perioada organizării bisericestii din Ungrovlahia¹¹, fiind strict necesare desfășurării cultului liturgic. Deși Țările Române au rămas pentru multă vreme în sfera de influență a culturii slave, cîtorii statelor române, dintr-un instinct superior de cultură, au înnodat legături dincolo de lumea slavă cu Bizanțul de care depindea pe linie eclesială, canonica. După momentul istoric de la 1453 (căderea Constantinopolului), ce aduce cu sine neașteptate mutații, centrul de greutate al culturii slavone se mută în nordul Dunării, în Țările Române ai căror principi și-au asumat rolul de protectori și continuatori ai acestei moșteniri spirituale.

Printre cărțile slavone care au înregistrat o circulație foarte intensă¹² în spațiul balcanic se numără și cartea *Triodul*. În Biblioteca *Sfinții Chiril și Metodie* din Sofia se păstrează două manuscrise valoroase: *Triodul din Slepce* (secolul al XII-lea) și *Triodul din Orbele* (secolul al XIII-lea)¹³. Biblioteca din Sibiu¹⁴ deține un manuscris slavon de redacție medio-bulgăru, intitulat *Triod-Penticostar* ce datează din secolul al XIII-lea. Cercetarea atentă a cataloagelor de manuscrise și a fondurilor de carte veche existente dă la iveală un număr neașteptat de mare de manuscrise slavone și românești cu textul *Triodului*, dacă avem în vedere că versiunile tipărite au apărut relativ devreme și au avut o circulație la fel de mare. Manuscrisele însă continuă să apară la scară mare și după ce iau ființă centrele tipografice, cele mai multe provenind din nordul Moldovei unde tipografiile apar mult mai tîrziu decît în Muntenia.

Vezi Pr. Prof. Dr. Ene Braniște și Prof. Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, 2001, p. 48.

¹⁰ Petre Vintilescu, *op. cit.*, p. 78.

¹¹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Române și a vieții religioase a românilor*, vol. I, 1929, p. 28.

¹² Florin Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, 1987. p. 139.

¹³ Chiril Pistrui, *Unul din cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră* în Studii Teologice, 1970, nr. 3-4, p. 212-229.

¹⁴ *Ibidem*, p. 225.

Prima ediție tipărită a *Triodului* în slavonă apare la Cracovia în anul 1491, un exemplar din această ediție păstrându-se în biblioteca bisericii din Scheii Brașovului, iar prima ediție în limba greacă a fost realizată la Venetia, în anul 1522. Ieromonahul Macarie, care deținuse meșteșugul tiparului la centrul venetian, înainte de a veni la Tîrgoviște tipărește la Cetinie, în anul 1496 *Triodul înflorit*. Coresi, la cererea domnitorului Pătrașcu Vodă, realizează între 1557–1558 în atelierul din Tîrgoviște *Triodul–Penticostar*, prima ediție slavonă a *Triodului* apărută în spațiul românesc, în plină epocă a culturii slavone. Faptul că în 1578 Coresi scoate o nouă ediție a cărții dovedește că ea era foarte solicitată. Cind activitatea tipografică este reluată la Tîrgoviște după 1653, în timpul lui Matei Basarab, protector al creștinătății ortodoxe aflată sub stăpînire turcească, soția sa, doamna Elina, plătește lucrarea de imprimare a unui *Triod* în limba sârbă pentru călugării din Athos¹⁵.

Nu se mai cunoaște o ediție tipărită de la această dată pînă la 1697 cînd Antim Ivireanul, mitropolitul Tării Românești, publică un *Anthologion*¹⁶ în grecește, un volum masiv de 1600 de pagini, care înglobează mai multe cărți de cult printre care și *Triodul*. În anul 1700, la Buzău, episcopul Mitrofan, ucenic al mitropolitului Dosoftei, dă la lumină un *Triod* slavo-român. Cartea conține indicațiile tipiconale, *Apostolul*, *Evanghelia*, *Paremile* și *Sinaxarul* în limba română, cîntările rămînind în slavonă. Deși se imprimă un număr impresionant de cărți în românește, totuși *Triodul* nu apare în limba română decît după 26 de ani de la cel tipărit de Mitrofan la Buzău. În 1726 Stoica Iacovici scoate *Triodul Săptămîni celei mari* la București. Textul integral pentru cele zece săptămîni ale *Triodului* apare în anul 1731, la Rîmnic, în timpul episcopului grec Inochentie. Această ediție se pare că a fost tipărită într-un tiraj ridicat întrucît a avut o mare circulație în spațiul românesc, actualmente aflându-se multe exemplare, mai ales în bibliotecile mînăstirilor.

Textele imnografice s-au tradus relativ tîrziu, în cea de-a doua parte a secolului al XVIII-lea, de pildă *Mineele*, care se tipăresc în românește prin eforturile grupului de cărturari constituit în jurul episcopului Filaret de la Buzău. De fapt, activitatea acestui grup de cărturari a constat în îndreptări și prelucrări ale textelor traduse din grecește și din slavonă de către episcopul Damaschin al Rîmnicului, care pînă în anul 1725, anul morții sale, tradusese în românește toate cărțile de cult¹⁷. Astfel se explică tipărirea ediției din 1700 a *Triodului*, la Buzău, de către Mitrofan, cu text bilingv, adică tipicul în românește și textul cîntărilor în slavonă.

III. *Triodul* – Lista manuscriselor

III.1. Manuscrisale Triodului din fondul de manuscrise al BAR¹⁸

1. Manuscris nr. 771, începutul secolui al XIX-lea, 426 f.: «Scieri macedo – române, ce cuprind vocabular macedo – greco – german, gramatică macedo – română și cărți religioase (*Catehism*, *Minei*, *Triod – Penticostar*)».

¹⁵ Nicolae Cartojan, *op. cit.*, p. 169.

¹⁶ BRV, tom. I, p. 347–349. Vezi și Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 11.

¹⁷ Barbu Teodorescu, *Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii române literare* în Mitropolia Olteniei, 1960, nr. 9–12, p. 643.

¹⁸ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, 1978, vol. II, 1983, vol. III, 1987, vol. IV, 1992.

2. Manuscris rom. nr. 35, an 1735, 148 f.: conține cîntări extrase din *Triod–Penticostar* și *Minei*.
 3. Manuscris miscelanu rom. nr. 4852, an 1742, 204 f.: *Triodul* (f. 1^r–128^r) și *Strasnicul, Penticostarul*.
 4. Manuscris rom. nr. 3678, an 1761, 165 f.: *Triodul*.
 5. Manuscris rom. nr. 138, an 1738, 584 f.: carte numită *Antologhion*, ce cuprinde cîntări și tropare din *Octoih, Triod, Penticostar* și *Minei*.
 6. Manuscris miscelanu rom. nr. 5025, sfîrșitul secolului al XVII-lea, 223 f.: «Parimiar», ce cuprinde paremiile *Triodului, Penticostarului* și ale *Mineelor*.
 7. Manuscris miscelanu rom. nr. 3198, an 1741, 341 f.: *Triodul* (f. 1^r–259^r), și *Penticostar, Tipic, Polieeu*.
 8. Manuscris rom. nr. 5027, sfîrșitul secolului al XVII-lea, 293 f.: *Triodionul*.
 9. Manuscris rom. nr. 3180, a doua jumătate a secolului al XVII-lea, 256 f.: *Triodul*.
 10. Manuscris miscelanu nr. 3107, an 1705, 396 f.: «Praznicar. Începutul *Triodului* (f. 323^r–362^v) și *Penticostar, Cîntări bisericesti în limba slavonă*».
 11. Manuscris rom. nr. 3015; mijlocul secolului al XIX-lea; 92 f.: «*Psaltichie, Cîntările Triodului și ale Penticostarului*».
 12. Manuscris rom. nr. 5882, sfîrșitul secolului al XVII-lea; 363 f.: «*Triod–Penticostar*», scris de popa Ștefan din Galda de Jos.
 13. Manuscris rom. nr. 2059, sfîrșitul secolului al XVIII-lea, 58 f.: *Triodionul*.
 14. Manuscris miscelanu rom. nr. 2957, an 1801, 493 f.: *Triodion* (f. 330–397) și Traducere din slavă a ierodiaconului Gherasim, în mănăstirea Rîșca.
 15. Manuscris miscelanu slavo–român nr. 559, începutul secolului al XVIII-lea, f. 86 : f. 1–18 «*Triod slavo–român*».
 16. Manuscris rom. nr. 759, an 1717, 220 f.: *Triodionul*.
- III.2.** Manuscrisale *Triodului* din fondul de manuscrise al Bibliotecii Patriarhiei Române¹⁹
1. Manuscris rom. nr. 143, secolului al XVII-lea, 256 f.: *Triodul*, copist preotul Ștefan.
- III.3.** Manuscrisale *Triodului* din fondul de manuscrise al Bibliotecii Mitropoliei din Sibiu²⁰1. Manuscris slavon nr. 1, secolul al XIII-lea, 225 f.: *Triod–Penticostar*; lipsesc începutul și sfîrșitul. Textul, așezat pe o singură coloană, se caracterizează prin scriere continuă; inițial manuscrisul a avut 329 file. Lipsesc foia de titlu, postfața și însemnări care ar putea indica numele copistului și originea manuscrisului. Particularitățile grafice conduc la ideea că autorul este un român care a folosit probabil un original sud–slav tradus din grecește, probabil pe vremea primului stat bulgar. Este copiat, se pare, într-o mănăstire din părțile nordice.
- III.4.** Manuscrisale *Triodului* din fondul de manuscrise al BA R Filiala Cluj–Napoca²¹

¹⁹ Pr. Dumitru Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei*, în Studii Teologice, nr. 1-2, 1965, p. 91-92.

²⁰ Chiril Pistrui, *art. cit.*, p. 212-229.

²¹ Pr. Dumitru Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca BAR, Filiala Cluj-Napoca*, în Mitropolia Ardealului, nr. 1-2, 1975, p. 189.

1. Manuscris slavon nr. 8, secolul al XVI-lea, 273 f; lipsesc începutul și sfîrșitul; este scris în slava bisericească uncială.

2. Manuscris slavon nr. 9, secolul al XVI-lea; lipsesc începutul și sfîrșitul.

3. Manuscris slavon nr. 29, secolul al XVI-lea: «*Triod–Penticostar*».

IV. *Triodul – Lista edițiilor tipărite*²²

1. *Triod – Penticostar* slavon, (1550) 1558, tipărit de Coresi, la Tîrgoviște. Se cunosc două exemplare: unul la BAR și unul la Biblioteca Publică din Petersburg. Ambele exemplare sunt incomplete. Se pare că acest *Triod* a conținut peste 360 de file.

2. *Triod* slavon, 1578, tipărit de Coresi, la Brașov, 291 f. nepaginate; două exemplare incomplete se află în BAR.

3. *Triod – Penticostar* slavon, 1649, Tîrgoviște, 404 f. nepaginate; Un exemplar se află în BAR.

4. *Triod*, slavo–român, 1697, Buzău.

Este menționat de V. Popp și Cipariu între cărțile tipărite în Țara Românească, însă Sbiera se îndoiește de existența lui și consideră că Cipariu îl confundă cu *Triodul* tipărit la Buzău la 1700 (Popp, *Disertație*, 70 ; Cipariu, *Analekte*, XXV și XXVIII ; Sbiera, *Mișcări culturale*, 94 ; Vezi și BRV, I, p. 347).

5. Triod, slavo–român, 1700, tipărit de către episcopul Mitrofan la Buzău, 712 f. numerotate.

6. Triod românesc, tipărit de către Stoica Iacovici în 1726, la București.

7. Triod românesc, 1731, Rîmnic

8. Triod românesc, 1735, Rîmnic

9. Triod românesc, 1742, București

10. Triod românesc, 1746, București

11. Triod românesc, 1747, Blaj

12. Triod românesc, 1747, Iași

13. Triod slavo–român, 1761, Rîmnic

14. Triod românesc, 1769, București

15. Triod românesc, 1771, Blaj

16. Triod românesc, 1777, Rîmnic

17. Triod românesc, 1780, Blaj

18. Triod românesc, 1782 la Rîmnic

19. Triod românesc, 1784, Rîmnic

20. Triod românesc, 1798, București

21. Triod românesc, 1800, Blaj

22. Triod românesc- nemțesc, 1804, Blaj

23. Triod românesc, 1813, Blaj

24. Triod românesc, 1816, Iași

25. Triod românesc, 1816, Buda

26. Triod, 1833, Neamț

27. Triod, 1847, Neamț

²² BRV, tomurile I, II, III, IV.

28. Triod, 1891, Bucureşti
29. Triod, 1897, Bucureşti
30. Triod, 1922, Bucureşti
31. Triod, 1936, Bucureşti
32. Triod, 1970, Bucureşti
33. Triod, 2000, Bucureşti.

Cărțile bisericești liturgice, *Triodul*, *Mineiele*, *Octoihul*, *Catavasierul*, al căror conținut este reprezentat în cea mai mare parte de texte cu caracter poetic, destinate cântării, au fost puțin sau aproape deloc cercetate de către filologi. Traduse relativ târziu, date fiind dificultățile teologică-dogmatice și în special muzicale, apariția lor în limba română a fost o biruință pentru cărturării de odinioară, cărora pe bună dreptate li se spune *citorii* ai limbii române literare.

Bibliografie

- Braniște, Ene, și Braniște, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001
- Cartojan, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*. Postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, prefață de Dan Zamfirescu, Minerva, București, 1980
- Dudaș, Florin, *Vechi cărți românești călătoare*, Editura Sport-Turism, București, 1987
- Fecioru, Dumitru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei*, în Studii Teologice, nr. 1-2, 1965
- Fecioru, Dumitru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca BAR*, Filiala Cluj-Napoca, în Mitropolia Ardealului, nr. 1-2, 1975
- Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I, București, 1929
- Makarios Simonopetritul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*. Editura Deisis, Sibiu, 2000
- Pistrui, Chiril, *Unul din cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră* în Studii Teologice, nr. 3-4, 1970
- Rămureanu, Ion, *Istoria Bisericească Universale*, vol. I. Ediția a II-a. Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004
- Simedria, Tit, *Tiparul bucureștean de carte românească între 1740-1750*, în Biserica Ortodoxă Română nr. 9-10, 1965
- Simionescu D., Bianu, I., Hodoș, N., *Bibliografia românească veche, 1508- 1830*, București, vol. I, 1903, vol. II, 1910, vol. III, 1912- 1936, vol. IV, 1944
- Strugariu, Constantin, *Innografiile Triodului*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 1-2, 1965
- Ştrempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, vol. I, 1978. vol. II, 1983, vol. III, 1987, vol. IV, 1992
- Teodorescu, Barbu, *Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii române literare* în Mitropolia Olteniei, nr. 9-12, 1960
- Vintilescu, Petre, *Despre poezia innografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*. Editura „Pace”, București, 1937